

EMBERTANI VIZSGÁLATOK VERUŠIC–B (VOJVODINA, JUGOSZLÁVIA) XI. SZÁZADI TEMETKEZÉSEINEK CSONTVÁZMARADVÁNYAIN

Czékus Géza

Óvóképző Főiskola Szabadka, Jugoszlávia

CZÉKUS, G: Anthropological examinations on the skeletal remains of a 11th century cemetery in Verušic, Vojvodina, Yugoslavia. Remains of 263 skeletons found in the partly excavated cemetery of Verušic–B have been investigated. The number of infant skeletons was small and there were more female than male one. The majority of females had deceased in adult and mature age while the majority of males in mature and senile age. There was no significant morphometric difference between the skulls of males resp. females, this also holds — with a few exceptions — for the epigenetic traits. The skull of both sexes was dolichocranic, orthocranic, mesoprosopic and mesoconchic, the average stature was medium. According to the results of a t-test, the investigated population is in closer relationship with the population found in Téglás and Sopronbánfalva (NE and NW Hungary) than with populations of South Hungary and Yugoslavia.

Key words: Verušic (Vojvodina, Yugoslavia); 11th century A. D.; Morphometric analysis; Epigenetic traits; Anatomic variations.

Bevezetés

Szabadkától hét kilométerre délre, Verušic (Veresegyház) tanyacsoport határában, a Szabadka–újvidéki vasútvonal közelében, az épülő Nitrogénművek területén, 1979-ben földmunkák közben sírokat találtak. A mentőásatások során egy zárt, soros temető bontakozott ki, amely a XI. század folyamán keletkezett. Az egész temetőt, mely 60 sírból állt, sikerült feltárni. Ugyanezen a területen egy szarmata temetőt is találtak.

1980-ban, az említett temetőtől mintegy 500 méterre északnyugatra, egy újabb XI. századi temető 271 sírja került napvilágra. Az előbbi ekkor az "A", az utóbbi pedig a "B" jelzést kapta. A "B" temető is soros temető volt, az is zárt egységet alkotott, de a "B" temetőnek még legalább a fele nincs feltárva (Szekeres 1983).

Jelen munkánkban a Szabadka környékén eddig ismert mintegy tíz XI–XII. századi és középkori temető közül az elsőt mutatjuk be. A Verušic–B temető csontvázmaradványait a szabadkai Városi Múzeum őrzi.

Vizsgálati módszerek

Az embertani vizsgálat során az alábbi módszereket alkalmaztuk. Az életkor-meghatározás a gyermekeknél a fogak kibúvása alapján Schour és Massler (1941) szerint, a juvenis korúaknál az epi- és diaphysisek összeecsontosodása alapján, Harsányi szerint (Farkas et al. 1972) történt. A felnőttek életkorát a koponyavarratok elcsontosodása, a facies symphysialis ossis pubis felszíni változásai, valamint a femur és humerus fejének belső szerkezeti változásai alapján becsültük meg Nemeskéri–Harsányi–Acsádi (1960) szerint. A felnőttek nemét Acsádi és Nemeskéri (1970) módszere alapján határoztuk meg. A mérés és leírás Martin kézikönyve szerint történt (Martin–Saller 1957). A koponya térfogatát Lee–Pearson szerint számítottuk ki.

Az epigenetikus bélyegek vizsgálata Berry–Berry (1967) szerint történt. A testmagasság kiszámítását Breitinger (1937), Bach (1965), Pearson (Rösing 1988) és Sjøvold (1990) képletei szerint végeztük. Az osztálykategóriákba sorolás Martin (Farkas 1972) szerint történt. A más sorozatokkal való összehasonlításnál *t*-próbát alkalmaztunk.

A csontvázmaradványok embertani jellemzése

A vizsgált leletek megoszlása nem és elhalálozási kor szerint

A vizsgálatra alkalmas 263 közepes megtartású csontváz közül 60 a gyermek és 203 a felnőtt. A gyermek–felnőtt arány a várható 40:60 százalékos eloszláshoz képest csupán 23:77 százalék, hiányzik tehát a feltárt temetőből a gyermekhalottak egy része. A gyermekek közt a csecsemő korú halott mindössze hat, összességében azonban az infans I. korcsoportban valamivel több a halott, mint az infans II. csoportban.

A felnőttek között 83 a férfi és 108 a nő. A juvenis és adultus korban több nő, a matusus és senilis korban több férfi hunyt el (1. táblázat).

1. táblázat. A halottak korcsoport és nem szerinti megoszlása
Table 1. Age and sex distribution of the dead

Korcsoport Age group	Gyermekek Infans		Férfiak Males		Nők Females		?	Együtt Together	
	N	%	N	%	N	%		N	%
Infans I 0–7	34	56,7						34	12,9
Infans II 8–14	26	43,3						26	9,9
Juvenis 15–22			2	2,4	7	6,5		9	3,4
Adultus 23–39			6	7,2	16	14,8		22	8,4
Matusus 40–59			49	59,1	56	51,8	1	106	40,3
Senilis 60– x			22	26,5	14	13,0		36	13,7
?			4	4,8	15	13,9	11	30	11,4
Együtt – Together	60	100,0	83	100,0	108	100,0	12	263	100,0

A koponya metrikus jellemzői

A Verušić–B szériában a férfiak és nők koponyája között nincs számottevő különbség. Koponyájuk középhosszú, középszéles, középmagas (dolichokran, orthokran, metriokran), a homlok középszéles (eurymetop). Az arc középszéles, középmagas (mesoprosop, mesen), a szemüreg közepes, magas (mesokonch), az orr széles (chamaerrhin), a szájpad rövid és középszéles (brachystaphylin) (2., 3., 4. táblázat).

A koponya leíró jellegei

Alaki szempontból a férfiak és nők koponyája csupán a nemi dimorfizmus tekintetében különbözik. A koponya felülnézetből ovális, hátulnézetből ház alakú. A fossa canina közép mély, jellemző a mérsékelt alveolaris prognathia. A szemüreg a férfiaknál téglalap alakú, a nőknél kerek (5. táblázat).

2. táblázat. A koponyaméreték és indexek paramétereit
 Table 2. Parameters of the cranial measurements and indices

Martin No.	Férfiak – Males				Nők – Females			
	N	V _{min-max}	\bar{x}	s	N	V _{min-max}	\bar{x}	s
1	36	166– 200	183,69	7,78	48	161– 189	174,50	7,10
1 c	37	84– 197	178,81	17,59	52	161– 190	175,21	5,72
8	39	127– 153	140,51	6,88	62	123– 148	134,19	5,78
9	28	87– 110	96,01	4,17	45	85– 106	94,67	4,27
17	20	124– 148	135,35	5,18	35	118– 138	128,94	5,19
23	25	476– 564	517,72	17,88	31	460– 519	497,52	15,90
38	15	1222–1724	1440,33	121,12	33	1170–1365	1282,26	44,76
40	8	83– 113	99,13	8,74	10	85– 101	92,20	5,23
43	17	97– 110	103,00	3,68	16	92– 106	101,44	3,46
45	7	125– 140	132,00	5,55	5	119– 133	124,60	4,67
46	8	89– 99	93,75	3,77	10	82– 99	89,90	5,34
47	9	100– 129	116,11	10,64	10	82– 120	107,60	10,59
48	10	60– 75	70,80	4,51	13	56– 71	66,08	4,77
51 d.	8	39– 44	41,25	1,48	10	37– 42	39,78	4,40
51 s.	8	39– 45	42,00	1,66	14	36– 43	39,58	1,38
52 d.	8	29– 35	32,38	1,47	12	30– 36	32,75	1,48
52 s.	9	28– 37	33,00	2,79	13	30– 37	33,15	1,86
54	11	21– 28	25,36	2,30	14	22– 27	24,93	2,39
55	5	44– 58	51,60	5,68	4	47– 53	49,25	2,30
62	7	35– 49	44,71	4,72	10	38– 45	40,70	2,15
63	12	34– 46	39,33	3,98	10	29– 41	36,40	3,20
65	22	110– 130	120,09	6,11	30	102– 123	111,50	5,55
66	38	84– 117	100,89	7,06	61	80– 110	93,66	5,03
68	36	72– 124	84,69	8,26	66	65– 90	79,20	5,09
69	40	26– 39	33,15	2,89	65	22– 37	28,97	3,18
69(1)	44	21– 38	32,02	2,88	67	20– 35	27,97	3,02
69(2)	37	20– 32	26,22	2,53	57	16– 28	23,14	2,56
69(3)	46	8– 14	11,30	1,34	73	8– 31	10,45	2,71
70	36	53– 79	68,47	4,94	64	52– 66	62,75	2,90
71	44	27– 37	33,18	2,80	77	22– 35	29,91	2,73
8 : 1	32	68,21– 87,06	75,93	4,56	45	71,19– 84,76	76,90	3,81
17 : 1	18	69,52– 84,45	73,77	4,04	33	68,68– 85,14	73,98	3,50
17 : 8	17	89,19– 106,80	97,75	6,70	35	88,57– 105,57	96,60	4,35
9 : 8	26	63,16– 70,90	69,50	5,80	41	64,93– 79,07	70,71	3,23
47 : 45	6	78,52– 100,78	88,00	7,31	5	84,21– 99,16	91,96	5,48
48 : 45	6	48,00– 58,59	53,07	3,30	5	51,88– 57,26	54,95	2,27
52 : 51 d.	8	72,50– 84,62	78,50	1,70	10	76,19– 87,18	82,90	2,83
52 : 51 s.	8	68,29– 87,18	79,75	1,22	13	87,05– 94,87	84,46	2,80
54 : 55	5	45,61– 58,62	50,06	4,07	4	43,40– 53,75	50,19	5,96
63 : 62	5	83,67– 109,76	94,52	10,06	7	86,05– 100,00	91,72	4,27
69(3) : 69(1)	44	21,05– 52,38	35,54	4,98	67	25,00– 93,94	37,66	9,06

3. táblázat. Néhány koponyaméret osztálykategóriák szerinti eloszlása
 Table 3. Distribution of some cranial measurements according to class categories

Martin No.		Férfiak – Males		Nők – Females			
		N	%	N	%		
1	Rövid – <i>Short</i>	x–179,9	11	30,6	x–169,9	10	20,8
	Közepes – <i>Medium</i>	180–189,9	18	50,0	170–179,9	31	64,6
	Hosszú – <i>Long</i>	190–x	7	19,4	180–x	7	14,6
8	Keskeny – <i>Narrow</i>	x–139,9	14	35,9	x–134,9	31	50,0
	Közepes – <i>Medium</i>	140–149,9	21	53,8	135–144,9	28	45,2
	Széles – <i>Broad</i>	150–x	4	10,3	145–x	3	4,8
9	Keskeny – <i>Narrow</i>	x– 96,9	17	58,6	x– 92,9	14	31,1
	Közepes – <i>Medium</i>	97–101,9	8	27,6	93– 97,9	19	42,2
	Széles – <i>Broad</i>	102–x	4	13,8	98–x	12	26,7
17	Alacsony – <i>Low</i>	x–129,9	2	10,0	x–123,9	5	14,3
	Közepes – <i>Medium</i>	130–137,9	11	55,0	124–131,9	18	51,4
	Magas – <i>High</i>	138–x	7	35,0	132–x	12	34,3
45	Keskeny – <i>Narrow</i>	x–129,9	3	42,9	x–121,9	1	20,0
	Közepes – <i>Medium</i>	130–137,9	3	42,9	122–129,9	3	60,0
	Széles – <i>Broad</i>	138–x	1	14,2	130–x	1	20,0
47	Alacsony – <i>Low</i>	x–113,9	3	33,3	x–105,9	3	30,0
	Közepes – <i>Medium</i>	114–121,9	2	22,2	106–113,9	4	40,0
	Magas – <i>High</i>	122–x	4	44,4	114–x	3	30,0
48	Alacsony – <i>Low</i>	x– 68,9	2	20,0	x– 64,9	4	30,8
	Közepes – <i>Medium</i>	69– 73,9	5	50,0	65– 69,9	5	38,4
	Magas – <i>High</i>	74–x	3	30,0	70–x	4	30,8

4. táblázat. Néhány koponyajelző osztálykategóriák szerinti eloszlása
 Table 4. Distribution of some cranial indices according to class categories

Index	Kategória – Category		Férfiak Males		Nők Females	
			N	%	N	%
8:1	Hyperdolichokran	65–69,9	2	6,3	0	0,0
	Dolichokran	70–74,9	13	40,6	15	33,3
	Mesokran	75–79,9	12	37,5	21	46,7
	Brachykran	80–84,9	3	9,3	9	20,0
	Hyperbrachykran	85–89,9	2	6,3	0	0,0
17:1	Chamaekran	x–69,9	2	11,1	3	9,1
	Orthokran	70–74,9	11	61,1	20	60,6
	Hypsikran	75–x	5	27,8	10	30,3
17:8	Tapeinokran	x–91,9	2	11,8	7	20,0
	Metriokran	92–97,9	11	64,7	14	40,0
	Akrokran	98–x	4	23,5	14	40,0
9:8	Stenometop	x–65,9	3	11,5	1	2,4
	Metriometop	66–68,9	10	38,5	14	34,1
	Eurymetop	69–x	13	50,0	26	63,4
47:45	Hypereuryprosop	x–79,9	1	16,7	0	0,0
	Euryprosop	80–84,9	1	16,7	1	20,0
	Mesoprosop	85–89,9	1	16,7	1	20,0
	Leptoprosop	90–94,9	2	33,3	1	20,0
	Hyperleptoprosop	95–x	1	16,7	2	40,0
48:45	Euryen	45–49,9	1	16,7	0	0,0
	Mesen	50–54,9	3	50,0	2	40,0
	Lepten	55–59,9	2	33,2	3	60,0
52:51 s	Chamaekonch	x–75,9	1	12,5	0	0,0
	Mesokonch	76–84,9	4	50,0	8	61,5
	Hypsikonch	85–x	3	37,5	2	38,5
54:55	Leptorrhin	x–46,9	1	20,0	1	25,0
	Mesorrhin	47–50,9	1	20,0	1	25,0
	Chamaerrhin	51–57,9	2	40,0	1	25,0
	Hyperchamaerrhin	58–x	1	20,0	1	25,0

5. táblázat. A koponya alaki jellemzői
Table 5. Morphological characteristics of the skull

Alaki jellemzők – Characteristics	Férflak Males		Nők Females		
	N	%	N	%	
<i>Norma verticalis</i>					
ellipsoid	5	11,6	9	16,4	
pentagonoid	3	7,0	8	14,5	
rhomboid	9	20,9	9	16,4	
ovoid	18	41,9	19	34,5	
sphenoid	5	11,6	5	9,1	
spheroid	3	7,0	5	9,1	
<i>Norma occipitalis</i>					
ék alakú – wedge shaped	–	0,0	2	3,2	
bomba alakú – bomb shaped	6	13,6	21	33,3	
ház alakú – house shaped	35	79,5	39	61,9	
sátor alakú – tent shaped	3	6,8	1	1,6	
A homlok domborúsága – Slope of forehead					
egyenes – straight	2	4,7	41	64,1	
mérsékelten domború – mod. sloped	22	51,2	21	32,8	
domború – sloped	19	44,2	2	3,1	
Nyakszirt – Occiput					
curvooccipital	9	19,1	8	12,1	
mod. curvooccipital	33	70,2	43	65,2	
planooccipital	5	10,6	15	22,7	
<i>Protuberantia occipitalis externa</i>					
	0	2	3,8	40	46,0
	1	5	9,4	30	34,5
	2	6	11,3	10	11,5
	3	32	60,4	6	6,9
	4	8	15,1	1	1,1
<i>Glabella</i>					
	0	1	2,4	–	0,0
	1	–	0,0	20	32,8
	2	2	4,8	31	50,8
	3	3	7,1	6	9,8
	4	15	35,7	4	6,6
	5	21	50,0	–	0,0

Az 5. táblázat folytatása
Table 5 cont.

Alaki jellemzők – Characteristics	Férfiak Males		Nők Females		
	N	%	N	%	
<i>Orbita</i>					
kerek – round	3	27,3	12	60,0	
ellipszoid – ellipsoid	3	27,3	3	15,0	
szögletes – rectangular	5	45,4	2	10,0	
romboid – rhomboid	–	0,0	3	15,0	
<i>Apertura piriformis</i>					
infantil	10	52,6	15	65,2	
fossa praenasalis	3	15,8	6	26,1	
anthropin	1	5,3	–	0,0	
sulcus praenasalis	5	26,3	2	8,7	
<i>Spina nasalis anterior</i>					
	0	1	11,1	2	22,2
	1	–	0,0	–	0,0
	2	1	11,1	2	22,2
	3	3	33,3	2	22,2
	4	4	44,4	2	22,2
	5	–	0,0	1	11,1
<i>Fossa canina</i>					
kitöltött – filled	–	0,0	1	4,0	
sekély – shallow	3	16,7	1	4,0	
mérsékelt – moderate	9	50,0	15	60,0	
mély – deep	5	27,8	6	24,0	
nagyon mély – very deep	1	5,5	2	8,0	
<i>Prognathia alveolaris</i>					
nincs jelen – absent	1	5,0	1	4,3	
mérsékeltén prognath – mod. prognath	17	85,0	20	87,0	
prognath – prognath	2	10,0	2	8,7	

A koponya epigenetikus jellegei

A vizsgált 30 anatómiai variáció előfordulása nemi különbséget többnyire nem mutat, néhány esetben azonban a különbség kifejezett, ezek a következők: os astericum, foramen mastoideum extrasaturale, foramen mastoideum absens, foramen parietale absens, foramen ovale incomplet, torus palatinus, foramen ethmoidale anterius és posterius extrasaturae, foramen supraorbitale, foramen zygomatico faciale absens (6. táblázat).

6. táblázat. A koponya epigenetikus jegyei
Table 6. Epigenetic traits of the skull

Jegyek – Traits			Férfiak Males		Nők Females	
			N	%	N	%
<i>Norma verticalis</i>						
Ossa suturae coronalis jobb – right	van	present	0	0,00	1	1,52
	nincs	absent	47	100,00	65	98,48
bal – left	van	present	2	4,35	1	1,56
	nincs	absent	44	95,65	63	98,44
Os bregmaticum	van	present	1	2,13	2	3,12
	nincs	absent	46	97,87	62	96,88
Foramen parietale jobb – right	van	present	15	31,91	27	36,99
	nincs	absent	32	68,09	46	63,01
bal – left	van	present	19	40,43	22	30,14
	nincs	absent	28	59,57	51	69,86
Ossa suturae sagittalis	van	present	0	0,00	1	1,49
	nincs	absent	48	100,00	66	98,51
<i>Norma occipitalis</i>						
Os incae	van	present	1	1,96	1	1,23
	nincs	absent	50	98,04	80	98,77
Ossa suturae lambdoidea jobb – right	van	present	19	38,00	33	47,14
	nincs	absent	31	62,00	37	52,86
bal – left	van	present	20	42,55	27	39,71
	nincs	absent	27	57,45	41	60,29
Linea nuchae suprema	van	present	3	5,88	3	4,00
	nincs	absent	48	94,12	72	96,00
Os astericum jobb – right	van	present	4	10,53	1	1,72
	nincs	absent	34	89,47	57	98,28
bal – left	van	present	3	8,11	2	3,51
	nincs	absent	34	91,89	55	96,49
<i>Norma lateralis</i>						
Foramen mastoideum extrasuturale jobb – right	van	present	11	28,21	15	23,81
	nincs	absent	28	71,79	48	76,19
bal – left	van	present	13	38,24	12	18,18
	nincs	absent	21	61,76	54	81,82
Foramen mastoideum absens jobb – right	van	present	27	67,50	44	70,97
	nincs	absent	13	32,50	18	29,03
bal – left	van	present	21	60,00	50	76,92
	nincs	absent	14	40,00	15	23,08

6. táblázat folytatása
Table 6 cont.

Jegyek – Traits			Férfiak Males		Nők Females		
			N	%	N	%	
<i>Norma lateralis</i>							
Os epiptericum	jobb – right	van	present	2	8,00	0	0,00
		nincs	absent	23	92,00	34	100,00
	bal – left	van	present	1	4,17	1	2,78
		nincs	absent	23	95,83	35	97,22
Ossiculum incisurae parietalis	jobb – right	van	present	3	7,89	4	8,16
		nincs	absent	35	92,11	45	91,84
	bal – left	van	present	1	2,78	4	8,33
		nincs	absent	35	97,22	44	91,67
Torus auditivus	jobb – right	van	present	2	4,55	2	3,17
		nincs	absent	42	95,45	61	96,83
	bal – left	van	present	2	4,76	2	2,99
		nincs	absent	40	95,24	65	97,01
<i>Norma basalis</i>							
Canalis condylaris	jobb – right	van	present	4	19,05	7	21,88
		nincs	absent	17	80,95	25	78,13
	bal – left	van	present	4	19,05	8	23,53
		nincs	absent	17	80,95	26	76,47
Facies condylaris bipartita	jobb – right	van	present	1	4,55	1	3,33
		nincs	absent	21	95,45	29	96,67
	bal – left	van	present	0	0,00	1	3,13
		nincs	absent	22	100,00	31	96,88
Tuberculum praecondylare	jobb – right	van	present	0	0,00	1	2,50
		nincs	absent	23	100,00	39	97,50
	bal – left	van	present	0	0,00	1	2,56
		nincs	absent	22	100,00	38	97,44
Foramen ovale incomplet	jobb – right	van	present	1	7,69	4	28,57
		nincs	absent	12	92,31	10	71,43
	bal – left	van	present	0	0,00	3	14,29
		nincs	absent	12	100,00	18	85,71
Foramen spinosum apertus	jobb – right	van	present	0	0,00	0	0,00
		nincs	absent	10	100,00	12	100,00
	bal – left	van	present	0	0,00	0	0,00
		nincs	absent	10	100,00	14	100,00
Torus palatinus		van	present	7	35,00	4	14,29
		nincs	absent	13	65,00	24	85,71
Torus maxillaris		van	present	1	5,26	0	0,00
		nincs	absent	18	94,74	26	100,00

6. táblázat folytatása
Table 6 cont.

Jegyek – Traits				Férfiak Males		Nők Females	
				N	%	N	%
<i>Norma basalis</i>							
Canalis hypoglossalis partitum jobb – right	van	present	+	3	18,75	4	11,43
	nincs	absent	–	13	81,25	31	88,57
bal – left	van	present	+	0	0,00	1	2,78
	nincs	absent	–	17	100,00	35	97,22
Torus mandibularis	van	present	+	3	6,67	3	3,75
	nincs	absent	–	42	93,33	77	96,25
<i>Norma frontale</i>							
Foramen ethmoidale anterius extrasuturæ jobb – right	van	present		1	20,00	0	0,00
	nincs	absent		4	80,00	7	100,00
bal – left	van	present		1	20,00	0	0,00
	nincs	absent		4	80,00	7	100,00
Foramen ethmoidale posterius extrasuturæ jobb – right	van	present		1	25,00	0	0,00
	nincs	absent		3	75,00	7	100,00
bal – left	van	present		1	25,00	0	0,00
	nincs	absent		3	75,00	7	100,00
Sutura metopica	van	present		3	6,00	10	13,33
	nincs	absent		47	94,00	65	86,67
Foramen supraorbitale jobb – right	van	present		9	22,50	6	10,53
	nincs	absent		31	77,50	51	89,47
bal – left	van	present		15	37,50	8	13,56
	nincs	absent		25	62,50	51	86,44
Foramen frontale jobb – right	van	prese		3	7,50	8	13,56
	nincs	absent		37	92,50	51	86,44
bal – left	van	present		5	12,50	8	13,11
	nincs	absent		35	87,50	53	86,89
Foramen zygomatico-faciale absens jobb – right	van	present		10	62,50	7	43,75
	nincs	absent		6	37,50	9	56,25
bal – left	van	present		8	66,67	9	56,25
	nincs	absent		4	33,33	7	43,75
Foramen infraorbitale accessorium jobb – right	van	present		0	0,00	0	0,00
	nincs	absent		13	100,00	18	100,00
bal – left	van	present		0	0,00	0	0,00
	nincs	absent		14	100,00	15	100,00
Os japonicum jobb – right	van	present		1	4,17	0	0,00
	nincs	absent		23	95,83	34	100,00
bal – left	van	present		0	0,00	0	0,00
	nincs	absent		22	100,00	40	100,00

A postcranialis váz jellemzői

A hosszúcsontok esetében mindkét nemnél kisebb-nagyobb aszimmetria észlelhető. Általában a férfiak csontjai robusztusak, a nők gracilisak, a kulcs csont azonban a nők esetében is robusztus. A férfiakat arányos alkar és alszár jellemezte, a nőket pedig arányos alkar és viszonylag rövid alszár. A nőknél az oldalgyakoriság aszimmetrikus.

A combcsont pilaszter nélküli és lapos, a nők nagyon lapos. A sípcsont keresztmetszete mindkét nemnél kerek. A keresztcsont esetében jól kifejeződik a nemi kétalakúság: a férfiaké keskenyebb, a nőké szélesebb (7-8. táblázat).

7. táblázat. A vázcsontok paraméterei
Table 7. Parameters of the post-cranial bones

Martin No.	Férfiak – Males					Nők – Females					
	N	V _{min} -V _{max}	\bar{x}	s	N	V _{min} -V _{max}	\bar{x}	s			
Clavicula	1	d	20	131–161	148,45	7,16	9	120–145	134,56	8,39	
		s	10	135–158	148,90	7,52	9	122–147	135,33	8,18	
	6	d	51	33– 55	40,29	2,76	66	25– 41	33,21	2,88	
		s	49	29– 49	39,04	3,68	61	27– 40	33,08	2,90	
Humerus	1	d	22	276–348	318,73	17,35	14	272–315	292,00	14,07	
		s	14	287–339	316,14	14,20	15	270–311	289,93	13,38	
	2	d	22	280–349	319,86	16,58	14	271–314	292,00	14,67	
		s	14	293–332	315,57	12,38	17	245–317	185,65	19,34	
	7	d	68	51– 80	64,51	5,35	82	48– 68	55,55	4,09	
		s	65	50– 83	64,82	5,81	78	48– 64	54,94	3,87	
	Radius	1	d	24	204–275	246,60	14,44	17	204–233	220,47	8,43
			s	17	224–264	244,47	11,87	16	199–233	216,94	11,25
1b		d	25	201–264	241,84	12,95	16	202–232	217,56	8,76	
		s	17	225–261	242,35	11,44	16	198–231	214,56	10,28	
Ulna	1	d	14	249–282	264,36	8,25	11	217–250	236,45	10,71	
		s	15	248–282	266,47	9,55	14	222–250	238,57	9,92	
Femur	1	d	51	402–502	443,47	19,73	45	354–468	407,64	20,33	
		s	42	403–506	443,43	20,40	42	376–466	410,98	18,13	
	2	d	51	396–495	438,44	19,60	43	349–467	405,65	21,07	
		s	41	400–498	439,98	20,47	41	368–465	407,66	18,40	
	6	d	75	20– 35	27,95	2,69	94	18– 30	23,51	2,25	
		s	74	22– 35	27,99	2,56	93	18– 29	23,66	2,28	
	7	d	75	22– 31	27,16	2,15	94	17– 28	23,67	2,00	
		s	74	20– 33	27,85	2,63	92	16– 28	24,16	2,20	
	9	d	76	23– 42	33,72	3,06	93	21– 38	29,84	2,93	
		s	73	27– 40	33,03	2,89	92	17– 37	29,08	3,14	
	10	d	76	21– 34	26,17	2,35	92	17– 31	22,77	2,28	
		s	73	19– 32	26,16	2,62	92	19– 34	22,80	2,28	

d = dextra jobb – right
s = sinistra bal – left

7. táblázat folytatása
Table 7 cont.

Martin No.	Férfiak – Males					Nők – Females				
	N	V _{min} –V _{max}	\bar{x}	s		N	V _{min} –V _{max}	\bar{x}	s	
Tibia	1	d	24	327–387	361,25	18,27	17	301–358	326,80	15,01
		s	21	321–398	362,71	19,90	18	308–393	326,94	14,32
	1b	d	25	326–473	362,60	30,22	15	300–356	321,93	15,36
		s	21	325–472	365,14	31,03	19	303–387	324,68	19,30
	8a	d	74	25– 38	30,77	2,98	85	22– 32	26,71	2,12
		s	74	22– 38	31,15	3,42	84	21– 33	26,92	2,61
9a	d	74	18– 30	22,73	2,48	84	16– 27	20,17	2,30	
	s	74	17– 30	22,36	2,20	84	16– 24	19,76	1,88	
Fibula	1	d	7	322–388	364,57	19,38	7	306–348	325,00	14,73
		s	6	318–410	356,83	30,36	4	319–347	332,75	12,81
Sacrum	2		32	100–129	113,09	7,03	29	98–123	110,69	6,05
		5	20	96–131	113,50	9,12	26	86–122	109,73	8,47
Pubis hossz–length	d	25	56– 82	72,00	4,84	7	67– 77	72,71	3,65	
		s	21	52–103	69,67	9,26	5	68– 77	72,00	3,03
Ischium hossz–length	d	26	93–123	108,73	6,44	8	93–116	104,38	6,95	
		s	21	100–119	110,76	5,10	5	107–115	111,40	2,73
Cotylum szél.–breath	d	57	27– 47	37,89	3,64	65	27– 40	32,95	3,16	
		s	59	26– 47	37,93	3,47	63	23– 40	32,67	3,26
Inc.isch.szél.–breath	d	56	28– 46	33,40	4,86	64	25– 61	41,67	8,37	
		s	56	32– 43	30,25	2,45	63	29– 58	41,41	6,86
Clavicula	6:1	d	20	23,18– 33,81	27,69	2,52	9	22,30– 28,33	25,37	2,06
		s	10	23,65– 30,20	26,93	2,33	9	21,05– 28,69	25,20	2,55
Humerus	7:1	d	22	18,18– 23,55	20,67	1,37	14	18,42– 22,44	19,75	1,14
		s	14	15,53– 25,25	21,13	2,16	17	16,83– 24,22	19,47	1,83
Femur	6:7	d	75	80,00–140,91	103,27	10,71	94	77,78–121,05	99,71	9,70
		s	74	70,97–140,00	101,19	11,77	92	66,67–133,33	98,47	10,68
	10:9	d	76	64,29–117,39	78,16	9,63	92	58,06–147,62	77,06	10,29
		s	73	60,00–110,71	79,69	9,68	92	60,61–130,77	79,15	10,31
Tibia	9a:8a	d	74	58,82–100,00	74,33	9,11	84	55,17–104,00	75,81	8,84
		s	74	57,14–100,00	72,37	8,26	84	57,58–100,00	73,88	8,34
Rad.1:Hum.2	d	13	72,86–114,43	79,75	10,21	8	73,38– 78,77	75,25	1,86	
		s	5	74,53–112,63	85,13	13,99	8	73,50– 89,80	77,99	4,91
Tib.1b:Fem.2	d	20	77,38– 89,36	80,68	7,39	13	75,74– 85,17	79,92	3,99	
		s	13	77,57– 90,05	81,08	5,31	18	75,53– 93,03	79,92	4,33
Pub.:Isch.	d	23	56,00– 78,10	65,84	4,72	7	64,66– 72,04	69,07	2,26	
		s	20	52,00– 69,37	61,07	4,21	5	60,71– 71,96	64,72	4,10
Cotylo.–Inc.	d	56	65,22–120,00	112,80	16,50	63	51,79–117,86	82,37	17,42	
		s	56	87,71–135,00	120,39	14,30	62	52,27–113,79	80,70	14,19
Sacrum		18	86,49–123,53	99,84	9,80	20	86,00–111,93	97,53	6,83	

d, s → see Page 31

8. táblázat. A vázcsont jelzők osztálykategóriák szerinti eloszlása
 Table 8. Distribution of post-cranial indices according to class categories

Martin No.	Osztály Class- category	Férfiak – Males				Nők – Females			
		d		s		d		s	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Clavicula 6:1	gracilis	–	0,0	–	0,0	3	33,3	2	22,2
	medium	3	15,8	3	30,0	1	11,1	3	33,3
	robust	16	84,2	7	70,0	5	55,5	4	44,4
Humerus 7:1	gracilis	6	27,3	1	7,1	8	57,1	10	58,8
	medium	12	54,5	9	64,3	5	35,7	6	35,3
	robust	4	18,2	4	28,6	1	7,1	1	5,9
Femur 6:7	pilaster absent	24	32,0	35	47,3	36	37,1	44	47,8
	weak	33	44,0	20	27,0	45	46,4	36	39,1
	medium	12	16,0	16	21,6	14	14,4	11	12,0
	strong	6	8,0	3	4,1	2	2,1	1	1,1
Femur 10:9	hyperplatymer	29	38,2	22	30,1	40	43,5	35	38,1
	platymer	35	46,0	32	43,9	39	42,4	39	42,4
	eurymer	9	11,8	17	23,3	11	11,9	13	14,1
	stenomer	3	3,0	2	2,7	2	2,2	5	5,4
Tibia 9a:8a	platyknem	8	10,8	6	8,1	4	4,8	7	8,3
	mesoknem	20	27,0	28	37,8	16	19,0	18	21,4
	euryknem	46	62,2	40	54,1	64	76,2	59	70,3
Radio-Humeral R1:H2	brachykerk	2	15,4	1	20,0	5	62,5	3	37,5
	mesokerk	9	69,2	2	40,0	3	37,5	4	50,0
	dolichokerk	2	15,4	2	40,0	–	0,0	1	12,5
Tibio-Femoral T1b:F2	euryosome	9	45,0	7	53,8	7	53,9	11	61,1
	nomosome	10	50,0	5	38,5	5	38,5	6	33,3
	leptosome	1	5,0	1	7,7	1	7,7	1	5,6
Sacrum 5:2	dolichohier	11	61,1			13	65,0		
	subplatyhier	3	16,7			4	20,0		
	platyhier	4	22,2			3	15,0		

A vázcsontokon vizsgált anatómiai variációk előfordulása általában ritka. Jelentős gyakoriság és nemi különbség csupán a perforatio fossae olecrani humeri esetében mutatkozik, ez ugyanis a nőknél jóval gyakoribb (9. táblázat).

9. táblázat. A vázcsontok néhány anatómiai variációja
Table 9. Some anatomical variations of the post-cranial bones

Variációk – Variations	Férfiak Males		Nők Females			
	N	%	N	%		
<i>Humerus</i>						
Processus supracondyloideus						
jobb – right	nincs van	absent present	62 0	100,0 0,0	78 1	98,7 1,3
bal – left	nincs van	absent present	63 0	100,0 0,0	74 0	100,0 0,0
Perforatio fossae olecrani						
jobb – right	nincs van	absent present	41 10	80,4 19,6	31 34	47,7 52,3
bal – left	nincs van	absent present	41 12	77,4 22,6	28 29	49,1 50,9
<i>Femur</i>						
Trochanter tertius						
jobb – right	nincs van	absent present	66 2	97,1 2,9	79 0	100,0 0,0
bal – left	nincs van	absent present	62 2	96,9 3,1	76 0	100,0 0,0
<i>Sternum</i>						
Fenestratio sterni						
	nincs van	absent present	76 0	100,0 0,0	13 2	86,7 13,3
<i>Scapula</i>						
Incisura scapulae						
jobb – right	nincs van	absent present	13 2	86,7 13,3	12 1	92,3 7,7
bal – left	nincs van	absent present	27 1	96,4 3,6	35 2	94,6 5,4

A számított testmagasság

A testmagasság egyéni értékei nagyon eltérőek, és a különböző módszerekkel számított értékek is különböznek egymástól. A férfiak és a nők átlagos testmagassága többnyire közepes (10. és 11. táblázat).

10. táblázat. A testmagasság paraméterei
Table 10. Parameters of the stature

Módszerek Methods of	Férfiak – Males				Nők – Females			
	N	V _{min} –V _{max}	\bar{x}	s	N	V _{min} –V _{max}	\bar{x}	s
BREITINGER/BACH	61	158,98–179,67	167,87	3,79	58	150,72–168,01	158,88	3,33
PEARSON	63	152,73–173,60	162,78	4,02	58	140,60–162,71	151,48	3,80
SJOVOLD	63	151,10–178,71	165,84	5,62	58	141,80–172,40	156,23	5,41

11. táblázat. A testmagasság osztálykategóriái
Table 11. Class-categories of the stature

Osztály — Class	Breitinger		Pearson		Sjøvold			
	N	%	N	%	N	%		
Férfiak — Males								
Alacsony — Short		150,0–159,9	1	1,64	13	20,63	10	15,87
Kisközepes — Short medium		160,0–163,9	6	9,84	25	39,69	12	19,05
Közepes — Medium		164,0–166,9	19	31,15	17	26,98	12	19,05
Nagyközepes — Tall medium		167,0–169,9	21	34,43	6	9,52	16	25,40
Magas — Tall		170,0–179,9	14	22,95	2	3,18	13	20,63
Igen magas — Very tall		180,0–199,9	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Összes — All together			61	100,00	63	100,00	63	100,00

Osztály — Class	Bach		Pearson		Sjøvold			
	N	%	N	%	N	%		
Nők — Females								
Alacsony — Short		140,0–148,9	0	0,00	15	25,86	3	5,17
Kisközepes — Short medium		149,0–152,9	2	3,45	22	37,93	13	22,41
Közepes — Medium		153,0–155,9	9	15,52	15	25,86	9	15,52
Nagyközepes — Tall medium		156,0–158,9	20	34,48	4	6,90	17	29,31
Magas — Tall		159,0–167,9	26	44,83	2	3,45	14	24,14
Igen magas — Very tall		168,0–186,9	1	1,72	—	—	2	3,45
Összes — All together			58	100,00	58	100,00	58	100,00

Összehasonlító vizsgálatok

Az egyes koponyaméretek, jelzők és a testmagasság értékeit *t*-próbával hasonlítottuk össze különböző XI–XIV. századi sorozatokkal. Verušic–B, továbbá Téglás és Sopronbánfalva közt kevés a szignifikáns különbség, ugyanakkor nagy a különbség a Verušic–A, Hajdukovo, Bodišće, Ohrid, Ptuj, Zalavár és Baja mintáit vizsgálva (12. táblázat).

12. táblázat. Verušic–B és kilenc más sorozat közti különbségek *t*-próba szerint
Table 12. Differences of *t*-test between Verušic–B and nine other series ($p=0.05$)

Martin No	M–F	Férfiak – Males Sorozatok – Series*									Nők – Females Sorozatok – Series*								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	
8	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	
9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	
17	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	
23	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	
45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
48	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
51d	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	
52d	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	
55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
62	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
63	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
8:1	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	
17:1	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	
17:8	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	
9:8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	
47:45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	
48:45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	
52:51	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	
54:55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
63:62	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Stature (Br–Bach)	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	
Stature (Pearson)	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	

* 1 Zalavár (Wenger 1970)
2 Bodešće (Štefančič 1988)
3 Ohrid (Štefančič 1990)
4 Ptuj (Ivaniček 1951)
5 Baja (Lotterhof 1968)
6 Téglás (Lipták–Marcsik 1965)
7 Sopronbánfalva (Bottyán 1968)
8 Verušic–A (Czékus manuscript)
9 Hajdukovo (Czékus manuscript)

+ = szignifikáns – significant
- = nem szignifikáns – non-significant

Összefoglalás

Munkánk során a XI. századi, részlegesen feltárt Verušic-B lelőhely 263 csontvázmaradványát dolgoztuk fel, és az alábbi összegező megállapításokra jutottunk.

A temetőben kevés a gyermekkorban, igen kevés a csecsemőkorban elhunyt halott. A felnőttek között jóval több a nő, mint a férfi. Fiatalabb korban több nő, idősebb korban több férfi hunyt el, a férfiak életreménye tehát kedvezőbb volt.

A két nem koponyája között sem metrikus, sem morfológiai szempontból nincs számottevő különbség, koponyájukra dolichokrania, orthokrania, metriokrania, eurymetopia, mesoprosopia, mesokonchia és chamaerhinia jellemző. Az epigenetikus jegyek tekintetében többnyire ugyancsak nincs különbség, néhány esetben azonban jól érzékelhető nemi különbség mutatkozott. A különböző módszerekkel végzett testmagasság-számítás szerint a népesség átlagos testmagassága közepes volt.

A *t*-próbbával végzett összehasonlítás szerint a Verušic-B temető népessége a téglási és a sopronbánfalvi szériákhoz áll viszonylag közelebb.

*

Köszönetnyilvánítás: Ezúton mondok köszönetet Dr Éry Kingának, aki hasznos tanácsaival igen jelentős segítséget adott munkámhoz.

*

Közlésre beérkezett: 1994. augusztus 12-én.

Irodalom

- Acsádi, Gy — Nemeskéri, J (1970) *History of Human Life Span and Mortality*. — Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bach, H (1965) Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmaßenknochen weiblicher Skelette. — *Anthrop. Anz.*, 29; 12—21.
- Botyán L. O. (1968) The outlines of an anthropological reconstruction of the cemetery (XI—XIV) at Sopronbánfalva, West Hungary. — *Anthropologia Hungarica*, 8; 97—121.
- Breitinger E (1937) Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmaßenknochen. — *Anthrop. Anz.*, 14; 249—267.
- Berry A — Berry R (1967) Epigenetic variation in the human cranium. — *J. Anat.*, 101; 361—379.
- Cekuš, G (1991) Antropološko proučavanje avarske nekropole u Staroj Moravici. — *Rad. Vojvodjanskog Muzeja*, 33; 85—105.
- Cekuš, G (1993) Antropološko proučavanje srednjovekovne nekropole iz Hajdukova. (Manuscript kézirat).
- Djurić-Srejić, M (1990) Antropološke, morfološke i paleopatološke karakteristike skeletnih ostataka srednjovekovnog srpskog stanovništva iz dve nekropole u zapadnoj Srbiji. — *Disertationes*, Novi Sad.
- Ivaniček, F (1951) Staroslovenska nekropola u Ptuj. — *SAZU* 5 pp 101.
- Farkas, Gy — Lengyel, I — Marcsik, A (1972) *Anthropologiai Praktikum. I. Paleoanthropologiai módszerek*. — JATE Embertani Tanszék, Szeged.
- Lipták, P — Marcsik, A (1965) A Téglás-angolkerti középkori (XI—XIV) temető embertani ismertetése. — *Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen* 79—93.
- Lotterhof, E (1968) Anthropological investigation of the skeletal material of a cemetery at Baja-Pető from the XI—XVI centuries. — *Acta Biol. Szeged*, 14; 81—87.
- Martin, R — Saller, K (1957—1966) *Lehrbuch der Anthropologie*, Bd I—II G. Fischer Verlag Stuttgart.
- Nemeskéri, J — Harsányi, L — Acsádi, Gy (1960) Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. — *Anthrop. Anz.*, 24; 70—95.
- Rösing, F W (1988) Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmaßen I/1. 586—600 — in: Knußmann, R — Martin, R — *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* G. Fischer, Stuttgart—New York.
- Schour, J — Massler, M (1941) The development of the human dentition. — *J. Amer. Dent. Assoc.*, 28; 1153—1160.
- Štefančič, M (1988) Staroslovensko grobišče Dlesc pri Bodešcah v Blejskem Kotu. — *Glasnik ADJ*, 25; 35—40.
- Štefančič, M (1988) Ranosrednjovekovni skeletni nekropole Sv. Erazmo kod Ohrida Etnoantropološki problemi. — *Monografija*, 5; Beograd

- Sjovold, T (1990) Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. — *J. Human Evolution* 5—5, 431—447.
- Szekeres, L (1983) Középkori települések Északkelet Bácskában. — *Forum, Novi Sad*
- Wenger, S (1970) Data to the anthropology of the early Árpadian age population of the Balaton area (The anthropology of the XI—XII cemetery at Zalavár-Kápolna). — *Anthr. Hung.* 9; 63—147.

A szerző címe: Dr Czékus Géza
Mailing address: Franjo Kluz u. 23.
24107 Subotica (Szabadka)
Jugoszlávia